

Т. Г. Гончарук

**«ЛИСТОК РУССКОГО ОБЩЕСТВА ПАРОХОДСТВА
И ТОРГОВЛИ» 1860 Р.: ПРОГРЕСИВНА ОДЕСЬКА
ГАЗЕТА НАПЕРЕДОДНІ «ВЕЛИКОЇ РЕФОРМИ»**

Ключові слова: історія Одеси, історія преси.

Ключевые слова: история Одессы, история прессы.

Key words: history of Odessa, history of the press.

В Україні посилюється інтерес до історії преси, яку сьогодні прийнято називати «четвертою владою». Історія преси на Півдні України і, зокрема, в Одесі середини ХІХ ст. досліджується у ґрунтовній праці І.С. Гребцової. Серед одеських періодичних видань передреформеного часу у зазначеній праці розглянуто «Листок Русского общества пароходства и торговли» (далі — «Листок») [1, с. 195, 213, 217]. Проте предметом спеціального історичного дослідження цей часопис наразі не став. Метою пропонованої статті є розгляд на основі документів фонду Одеського цензурного комітету (далі — ОЦК) процесу заснування зазначеної газети та загальний аналіз її змісту протягом 1860 р. — єдиного року її видання.

Передреформений час був періодом, коли в Одесі було засновано чимало періодичних видань. Дозвіл на їхнє заснування надавали відповідні цензурні органи при Міністерстві народної освіти. У цей час передреформеної «гласності» свій друкований орган забажала видавати й потужна акціонерна компанія — Російське товариство пароплавства і торгівлі (далі — РТПіТ). 11 травня 1859 р. Головна контора РТПіТ в Одесі звернулася до попечителя Одеського навчального округу з проханням: «акціонери Російського товариства на загальних зборах 29 березня цього року визнали корисним для ведення справ цього товариства видавати в Одесі комерційну газету під назвою «Листок Русского Общества Пароходства и Торговли» [2, арк. 11]. Було додано програму запланованої газети такого змісту: «Листок виходить два рази на тиждень. Листок складається з наступних відділів: І. Розпорядження та дії Контори, а саме листування з Агентствами й Капітанами пароплавів (різні запити й відповіді на отримані вимоги), циркулярні розпорядження, звіти про дії Агентств й рух пароплавів, різні випадки й пригоди з

суднами Товариства, відомості про зміни у складі службовців. II. Комерційні відомості з різних портів: періодичні відомості й факти з місцевого життя торговельного, промислового та громадського, наскільки цим останнім зумовлюється хід промисловості та торгівлі, різні комерційні пропозиції та відповіді на них. III. Статистичні та технічні дослідження, що відносяться до сфери діяльності Товариства, щомісячні доходи пароплавів. IV. Торговельно-промислові оголошення й посередництво між виробниками та споживачами» [2, арк. 12, 45].

ОЦК 15 травня 1859 р. надіслав подання про дозвіл на вихід «Листка» до Міністерства народної освіти [2, арк. 44]. Проте товариш (заступник) міністра відповів, що «перш ніж розглядати цю справу у Головному управлінні цензурою» він «визнає необхідним знати, хто буде відповідальним редактором запланованого видання» [2, арк. 24]. 20 червня 1859 р. контора РТПіТ повідомила ОЦК, «що відповідальним редактором запланованої газети «Листок Русского Общества Пароходства и Торговли» призначено відставного полковника Степана Степановича Громеку». Сам же С. Громека підписав цей документ поруч з управлінням, як «головний секретар» контори [2, арк. 26] 5 червня 1859 р., ОЦК 23 червня звернувся до генерал-губернатора О. Г. Строганова з проханням «про надання відомостей щодо здатності п. Громеки до виконання обов'язків [редактора]... а також і щодо його моральної для того благонадійності» [2, арк. 27]. 25 червня 1859 р. О. Строганов повідомив ОЦК, що він не має відомостей ані про здібності С. Громеки, необхідні для редагування газети, ані про його «благонадійність». «Проте, — зазначав генерал-губернатор, — оскільки програма цього «Листка» є визначеною та неширокою, я не бачу перешкод для призначення п. Громеки до виконання обов'язків відповідального редактора згаданого видання» [2, арк. 28]. Степан Степанович Громека (1823–1877 рр.), вже був відомий як талановитий публіцист вельми ліберальних поглядів (пізніше він з ліберальних позицій перейде до реакційних). Проте одеська влада його знала погано, зокрема, й те, що політична «благонадійність» С. Громеки була сумнівною (він був дописувачем герценівського «Колокола») [3, с. 167].

Після нового подання ОЦК (26 червня 1859 р.) з переданням змісту точки зору О. Строганова 11 серпня 1859 р. товариш

міністра народної освіти повідомив про надання Головним управлінням цензури 25 липня 1859 р. дозволу видавати «Листок» «під відповідальною редакцією відставного підполковника Степана Громеки», а цензурний нагляд за газетою було передано у відання генерал-губернатора [2, арк. 44].

Далеко не всі видання у цей час схвалювалися вищими центральними цензурними органами (наприклад, 24 червня 1859 р. «Головне управління цензури, розглянувши подання Одеського цензурного комітету про прохання підпоручиком Володимиром Єлагіним дозволу видавати в Одесі журнал під назвою «Летопись Новороссийского края», 13 цього червня визначило: відмовити п. Єлагіну у згаданому проханні») [2, арк. 39]. Серед видань, які отримали дозвіл виходити 1859 р., був «Новороссийский наблюдатель» (про дозвіл на його видання ОЦК було повідомлено 2 серпня 1859 р. [2, арк. 41]). Програма видання, яке мало виходити щотижнево, була досить широкою — шість розділів: літературні нариси, критику, огляди економічного життя краю, огляд закордонних подій (переважно східних), цікаві події в краї, розпорядження уряду [2, арк. 43]. Видавцем «Новороссийского наблюдателя» виступав статський радник Михайло Аполлонович Волков.

2 вересня 1859 р. М. Волков та С. Громека звернулися до ОЦК з проханням, в якому повідомлялося: «п. Волков, який отримав дозвіл на видання в Одесі щотижневої газети «Еженедельный Наблюдатель» запропонував Одеській головній конторі поєднати його журнал з «Листком Русского Общества пароходства и Торговли». Поєднання це, як слід вважати, буде корисним й для Новоросійського краю, бо зосередить усіх кращих письменників». Вони прохали ОЦК дати дозвіл на об'єднане видання, що мало виходити на таких засадах: «1) Об'єднана газета, перебуваючи під відповідальним редагуванням пп. Громеки й Волкова, буде носити назву «Новороссийский Наблюдатель», а «Листок» Російського товариства пароплавства і торгівлі буде складати в ній окрему рубрику. Таким чином обидві програми, жодною мірою не змінюючись, будуть лише доповнювати одна одну; 2) Якщо «Наблюдатель» через якісь випадок припинить взагалі своє існування, або зовсім не відбудеться, то «Листок» продовжить виходити окремо згідно дозволеної для нього програми; 3) З'єднана газета мусить виходити два рази

на тиждень, як це було дозволено «Листку». Такий термін виходу необхідний для досягнення приватних цілей товариства: в газеті будуть вміщені розпорядження та циркуляри контори товариства й тому для безперервного ведення справ їй необхідно, щоб ці розпорядження надсилалися з кожною поштою, тобто два рази на тиждень» [2, арк. 48]. М. Волков звернувся до ОЦК з особистим проханням вирішити питання про об'єднання часописів «у якнайскоріший термін» [2, арк. 49]. Однак вищі цензурні органи не пішли назустріч цьому проханням. 3 листопада 1859 р. одеська контора РТПіТ звернулася до ОЦК: «Не отримавши досі дозволу на об'єднання «Листка Р.О.П. и Т.» з «Новороссийским наблюдателем» й взявши до уваги, що подальше зволікання може зашкодити заявленому акціонерами бажанню — мати орган, який би постійно знайомив їх з дійсним становищем їхнього підприємства. — Одеська головна контора вирішила, відкинувши думку про об'єднання двох журналів, звернутися до попереднього плану, тобто до окремого видання «Листка» [4, арк. 26]. На відповідне подання ОЦК від 6 листопада 1859 р. міністр народної освіти 23 листопада повідомив ОЦК про дозвіл видавати «Листок» на попередніх засадах [5, арк. 31].

Отже, внаслідок бюрократичних перепон, спроба створити газету, що об'єднувала б статті на соціально-економічну, політичну та культурну тематику здійснена не була й «Листок» почав виходити, як газета з програмою, як зазначалося, досить «не широкою». Проте стосунки «Листка» з цензурними органами після того не припинилися. Цензором газети був випускник Рішельєвського ліцею досвідчений цензор ОЦК статський радник Микола Іванович Хрустальов [6, арк. 50–51; 7, арк. 28–29]. Вже восени 1859 р. він почав розглядати статті, призначені у січневі номери «Листка». 19 листопада 1859 р. контора РТПіТ прохала ОЦК «дозволити друк тих виразів, які через невідомі причини були виключені п. цензором». Це стосувалося полемічної статті, написаної трьома авторам (в тому числі й С. Громекою), з відповіддю на звинувачення керівництва РТПіТ, зроблені Перзіо на сторінках «Библиотеки для чтения» та «Санктпетербургских ведомостей». В проханні контори наголошувалося, що подана для друку стаття була «ухвалена особами, які керують справами товариства». «Вирази, викреслені

п. цензором, були вміщені не випадково, бо п. Перзіо, невдоволений відмовою йому у проханні отримати посаду в товаристві, дозволив собі в кількох статтях(...), що ґрунтувалися на хибних підрахунках, підірвати загальну довіру до стану справ Російського товариства пароплавства і торгівлі й до чесності осіб, які видають цими справами», — йшлося у проханні контори, при тому зазначалося: «п. Перзіо у двох зазначених статтях дозволив собі вирази образливі та жодною мірою необґрунтовані... Вирази ці були пропущені цензурою й встигли завдати шкоди товариству. Ті ж вирази, які, через незрозумілі причини, були викреслені п-м Хрустальовим базувалися на фактах, які були доведені та наведені у самій статті» (контора, у разі потреби, обіцяла надати цензурі документи, які підтверджували ці факти) [5, арк. 29]. Контора РТПіТ наголошувала, «що зволікання з виходом в друк ...статті може бути шкідливим для товариства й тому, якщо комітет бачить складнощі щодо виконання прохання контори, то вона прохає, якщо буде можливим, невідкладно, подати це питання на розгляд п. генерал-губернатора графа О.Г. Строганова» [5, арк. 29, 33]. Зі справ ОЦК невідомо, чим закінчилася справа, але вищезгадана стаття з'явилася в першому числі «Листка» хоча, можливо, і зі скороченнями.

ОВ в січні 1860 р. вмістив оголошення про початок виходу «Листка» й передплати на нього [8]. Пізніше оцінки «Листка» на шпальтах ОВ будуть іншими. Вже перший номер «Листка», окрім інформації під рубриками: «Движение пароходов», «Действия и распоряжения конторы», «Внутренние торгово-промышленные известия», «Заграничные торгово-промышленные известия», «Биржевые итоговые известия и слухи», «Объявления» та ін., містив дві полемічні статті, в яких відчувався стиль С. Громеки: вищезгадана стаття «По поводу статей г. Перзио» та «От редакции». В останній вказувалося на полеміку, яка розгорнулася навколо нових акціонерних товариств 1859 р. й наголошувалося, що керівництво РТПіТ в особі М. Новосельського виступило палким прихильником відкритості в роботі товариства, в тому числі, як засобу уникнення необґрунтованої критики. «Що ж до нашого Товариства — ми за нього спокійні, — писав С. Громека. — Ще на початку минулого року, коли проти бюрократичних представників акціонерних компаній ще не виступав ніхто, Директор-Розпорядник нашого

Товариства М. О. Новосельський вже клопотав про гласність й намагався заснувати журнал, який надавав би звіт про діяльність усіх компаній, заснованих ним, п. Новосельським. Журнал задумувався на широких засадах й передбачалося довірити його особі самостійній. План цей не було здійснено, вочевидь, бо ідея самостійності недостатньо була визначена від самого початку. Такий офіційний журнал, що залежить від розпорядників, а не від акціонерів Товариства, не може бути журналом самостійним; але акціонери на початку минулого року ще не прокинулися від блаженного сну, в якому вперто перебувають досі чимало з них, й п. Новосельському, волею-неволею, довелося здійснювати своє бажання, хоча у скромних розмірах, які призначені для нашого «Листка». Редактор газети вбачав завдання своєї газети у дотриманні правди: «Щойно народжений наш «Листок» звичайно ніхто не сприйматиме, як істоту незалежну, таку, що твердо стоїть на власних ногах; але ми й не видаємо його за таку істоту; ми вбачаємо наш обов'язок лише в тому, щоб привчити це юне створіння говорити правду, або, принаймні, не говорити неправди» [9]. Вочевидь, такий відомий та прогресивний публіцист, яким тоді був С. Громека, передбачав редагованій ним газеті чільне місце серед інших часописів імперії доби передреформеної «гласності». До газети почали виходити додатки, в яких публікувалися матеріали, що могли бути цікавими для акціонерів товариства [10]. Пізніше там друкувалися і полемічні статті.

Від другого номеру в «Листке» з'явилася рубрика «Домашние вопросы», щодо якої зазначалося: «під цією рубрикою редакція має намір друкувати приватні точки зору службовців Р.Т.П. і Т. з питань внутрішньої організації товариства» [11]. Саме в цій рубриці вміщував своє бачення роботи товариства С. Громека. Його позиція подекуди викликала цілі дискусії. Показово, що редактор на докори «в численних безіменних та іменних листах, отриманих редакцією», чому газета не викриває минулих промахів адміністрації, заявив, що вбачає завдання «гласності» у детальному висвітленні поточного стану речей товариства, а не в коментарях минулих помилок керівництва [12]. Газета виходила по четвергах та неділях. Проте листи, що містилися в газеті, піддавали критиці часто не лише політику правління, а саму газету, за те, що вона підіймає невідгідні

для правління питання «пророкували ...швидко й блискавичне фіаско» [13].

Враховуючи потужність та різноплановість діяльності РТПіТ, відкривалося чимало тем й статей з інформацією корисною для працівників та акціонерів цього товариства. Зокрема, друкувалося чимало статей про стан транспортних сполучень й країн чорноморського та середземноморського басейнів [14]. Протягом свого існування «Листок» завів своїх «приватних кореспондентів» в Олександрії, Марселі, Смірні, Піреї, Кайфі, Латакі та інших портах, від яких регулярно приходила цінна інформація [15].

До співпраці з газетою були залучені талановиті публіцисти статистики, відомі своїми публікаціями з проблем розвитку краю. Так, Ф. Захаревич в серії статей щодо проблем комплектації морських екіпажів відзначав, що «Народ південноросійський не позбавлений від природи справжньої здібності до мореплавства», згадуючи, що «його предки вільні братства, що затвердилися на широкому південноросійському степу», тобто запорозькі козаки свого часу «об'їздили на своїх чайках усі береги Чорного моря» й навіть спустошували передмістя Стамбулу. Але, на думку Ф. Захаревича, через недосконалість державної політики Російської імперії, поширення мореплавства гальмувалося (притому автор не боявся прямо сказати, що закон, який мав сприяти збільшенню кількості матросів, лише «зашкодив справі»), а в якості прикладу успішної політики в цій галузі детально розглянув західноєвропейський досвід, й вважав, що застосовуючи його, РОПіТ сприяє залученню широких мас місцевого населення до мореплавства та зовнішньої торгівлі, яка на той час перебувала під контролем іноземних негоціантів [16]. Зазначена стаття Ф. Захаревича викликала дискусію, в якій взяв участь й О. де-Брюкс [17]. Ф. Захаревич відповів на сторінках «Прибавлений» до «Листка» [18]. У дискусію вступили ще кілька осіб, чиї листи були опубліковані в газеті [19].

Ф. Захаревич продовжував вміщувати інші цікаві матеріали [20], зокрема статтю «Про паспорти», де декларував необхідність спрощення процедури отримання паспортів («Кожному з нас, більше чи менше, відомо, по власному досвіду, з якими складнощами поєднано для промислового та робочого класів отримання права мешкати поза місцем своєї прописки й на-

віть тимчасово відлучатися для заробітків навіть у найбільш невіддалені місця». — зазначав автор статті [21], пропонуючи конкретні поліпшення як для пересування всередині країни, так і за кордон. Притому він пояснював, що вельми змістовна стаття «стосувалася лише тих питань паспортного статуту, що торкаються осіб, пов'язаних з діяльністю» РТПіТ).

Потреби товариства змушували газету друкувати інформацію про стан вітчизняних та зарубіжних портів, спричинивши появу низки цікавих нарисів (зокрема, Ф. Добровського про населені пункти Криму [22]). С. Громека повідомляв, що співробітники товариства обіцяли надавати описи з усіх портів, з якими мало постійні сполучення товариство. «Описи за відсутністю в російській мові гідів... могли б бути дуже корисними для пасажирів...», — зазначав С. Громека, запропонувавши по пунктах: яку інформацію, корисну для подорожуючих, мають містити ці описи [23]. Таке запрошення спричинило появу великої кількості нарисів про населені пункти та місцевості [24], що виходили на сторінках «Листка» протягом усього 1860 р. (наприклад, нариси «приватного кореспондента» газети Авксентія Чіркова про Каховку, Олешки, Нікополь та ін. [25]).

Протягом року відбулася зміна головного редактора газети, як зазначає І. С. Гребцова «від 50-го номеру її став редагувати службовець контори О. Г. де-Брюкс» [1, с. 103]. З цього приводу контора РТПіТ 30 червня 1860 р. повідомила ОЦК: «Колишній головний секретар контори підполковник С. С. Громека залишив службу у товаристві, склавши з себе обов'язки редактора газети «Листок Русского общества пароходства и торговли». Одеська головна контора, призначивши відповідальним редактором згаданої газети колезького асесора Олександра де-Брюкса, має честь повідомити про це Одеський Цензурний комітет для подальших з його боку про це розпоряджень» [5, арк. 11]. Існує точка зору, що саме завдяки С. Громеці «Листок» «користувався великим успіхом завдяки своєму критичному напрямку». Однак слід відзначити що й під керівництвом О. де-Брюкса «Листок», не втратив подібного напрямку. На його шпальтах продовжувалися та виникали дискусії з різних конкретних питань роботи товариства й щодо правдивості вміщеної в газеті інформації. «Листок» звичайно захищав РТПіТ від «нападок» в інших часописах, вступивши в дискусію з «Се-

верной пчелой», «Одесским вестником» та ін. [26] (зокрема, щодо питання влаштування ліній на Афон [27]).

Саме в цей час з «Листком» почав співробітничати колишній член Кирило-Мефодіївського товариства Микола Іванович Савич (1808–1892 рр.). Він 1860 р. вступив у полеміку з редактором «Одесского вестника» з питань заснування земського банку та організації брукування одеських вулиць. Спочатку полеміка велася на шпальтах «Одесского вестника», але потім М. Савич став вмещувати свої досить гострі відповіді М. Сокальському на сторінках «Листка» [28] (газетні публікації М. Савича 1860 р. потребують окремого дослідження). Про зв'язок М. Савича з «Листком» свідчить й те, що газета вмещувала його особисті оголошення [29].

Різкі випадки М. Савича на шпальтах «Листка» проти редактора ОВ, вочевидь, вплинули на загальні стосунки між обома газетами. 29 жовтня 1860 р. в ОВ було вмещено детальний огляд місцевої періодики, автор якого сховався за криптонімом «В. Ч». «Листку» РТПіТ в ньому було приділено чимало уваги. «Листок», — писав автор огляду, — міг обіцяти нам дещо на кшталт англійського «Економіста», з яким він навіть трохи збігається й по програмі. Новоросійський край, торговий та діяльний, сильно потребує органу, який би слугував висловлюванню його економічних потреб». Проте «Листок», на думку «Одесского вестника», перетворився лише на орган РТПіТ («Для публіки, взагалі, там майже нема чого читати й треба бути надмірно знаттєлюбним, щоб наважитися проглядати описи міст і містечок, нічим особливо нецікаві для звичайного читача»). Автор огляду стверджував, що на початку свого існування (мабуть тоді, коли його редагував С. Громека) «Листок», хоч і відображав інтереси РТПіТ, проте, принаймні, гідно виконував це завдання, але «останнім часом видання втратило будь-який характер». У майбутньому автор огляду побажав «Листку» «перетворитися на незалежний орган торгових та промислових інтересів... краю» [30]. У своїй відповіді редакція «Листка» цілком погоджувалася, що їхня газета має вузький характер, проте їдко зауважувала: «Листок» й не претендує на титул Новоросійського «Економіста», подібно до того як «Одесский вестник» ще нещодавно привласнював собі, зі зразкову скромністю, титул Новоросійського «Times». Саму ж появою

розлогії відповіді на шпальтах своєї газети редакція пояснювала тим, що «Одесский вестник», «на превеликий жаль, користується певною монополією слова» й на його думку доводиться зважати [31].

Таким чином, слід відзначити, що «Листок», попри своє нетривале існування (в 1861 р. його вихід було припинено), став помітним явищем у пресі не лише одеського, але й загальнодержавного масштабу. Зволікання вищих цензурних органів завадило об'єднанню «Листка» та «Новороссийского наблюдателя» у широке за тематикою регіональне видання. Однак, попри це, керівництво та дописувачі «Листка» не лише намагалися впроваджувати гласність в роботу приватної акціонерної компанії, але й використати її друкований орган для обговорення більш широких суспільних проблем. Публікації на сторінках «Листка» потребують подальшого дослідження (для їх повного аналізу недостатньо однієї статті). Так само ще слід з'ясувати деякі конкретні факти історії газети: обставини звільнення її редактора С. Громеки, причини припинення виходу «Листка» та ін.

Джерела та література

1. Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.). — Одесса, 2002.
2. Держаний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 11.
3. Першина З.В. Громадське життя // Історія Одеси. — Одеса, 2002.
4. ДАОО. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 12.
5. ДАОО. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 26.
6. ДАОО. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 18.
7. ДАОО. — Ф. 8. — Оп. 1. — Спр. 33.
8. Одесский вестник. — 1860. — 9 января.
9. От редакции // ЛРОПит. — 1860. — 3 января.
10. В — и А. Общий обзор торговли востока с Россиею и проектирование будущих действий Русского общества пароходства и торговли // Прибавление к «Листку» Русского общества пароходства и торговли. — №1, №2.
11. Домашние вопросы // ЛРОПит. — 1860. — 7 января.
12. От редакции // ЛРОПит. — 1860. — 7 февраля.
13. Письма в редакцию // ЛРОПит. — 1860. — 18 февраля.
14. Роголи С. Галацкая линия // ЛРОПит. — 1860. — 21 февраля; Тонди А. Эрзерум и его торговля в 1857 и 58 годах // ЛРОПит. — 1860. — 14 августа, 21 августа, 25 августа, 28 августа, 4 сентября, 11 сентября; Виллиетте Ю. О торговле Красного моря //

- ЛРОПиТ. — 1860. — 30 октября, 3 ноября, 10 ноября; Тонди А. Сирийское побережье. Общий взгляд на торговую деятельность описанной местности // ЛРОПиТ. — 1860. — 24 ноября, 27 ноября.
15. Виллиетти Ю. Александрия, 26-го июля // ЛРОПиТ. — 1860. — 21 августа; Сунди И. Марсель, 16 августа // ЛРОПиТ. — 1860. — 21 августа; К.А.Х. Смирна // ЛРОПиТ. — 1860. — 18 сентября; Миронов Н. Пирей // ЛРОПиТ. — 1860. — 29 сентября; Миронов Н. Пирей // ЛРОПиТ. — 1860. — 29 сентября; Е.М. Латакия // ЛРОПиТ. — 1860. — 20 октября.
  16. Захаревич Ф. Экипажи торговых судов в Южной России // ЛРОПиТ. — 1860. — 10 января, 14 января, 17 января, 21 января.
  17. Де-Брюкс А. Несколько слов по поводу статьи: Экипажи торговых судов в Южной России // ЛРОПиТ. — 1860. — 31 января.
  18. Захаревич Ф. Ответ г-ну Де-Брюксу на несколько слов по поводу моей статьи, экипажи торговых судов в Южной России // Прибавление к «Листку» Русского общества пароходства и торговли. — № 11.
  19. Письма в редакцию // ЛРОПиТ. — 1860. — 14 февраля.
  20. Захаревич Ф. Несколько слов о железной дороге от Кюстенжи к Дунаю // ЛРОПиТ. — 1860. — 31 января; Захаревич Ф. Срочное пароходство и помильная плата // ЛРОПиТ. — 1860. — 18 февраля; Захаревич Ф. Несколько слов о торговом движении по Бугу, между Вознесенском и Николаевом // ЛРОПиТ. — 1860. — 17 апреля.
  21. Захаревич Ф. Вопрос о паспортах // ЛРОПиТ. — 1860. — 28 февраля, 6 марта, 10 марта.
  22. Д-ский Ф. Тафа // ЛРОПиТ. — 1860. — 31 января, 7 февраля.
  23. Письма в редакцию // ЛРОПиТ. — 1860. — 18 февраля.
  24. Дьяченко А. Очерки Крыма // ЛРОПиТ. — 1860. — 10 июля, 14 июля, 17 июля; Дьяченко А. Очерки Крыма. Лесосводство и лесной промысел в Крыму // ЛРОПиТ. — 1860. — 18 декабря, 22 декабря; А.Д. Статистическое обозрение Судакской долины // ЛРОПиТ. — 1860. — 2 октября; Очерки Крыма. Садоводство и огородничество // ЛРОПиТ. — 1860. — 6 октября, 9 октября; Головченко М. Торгово-промышленные очерки днепровского низовья // ЛРОПиТ. — 1860. — 23 октября, 27 октября.
  25. Чирков А. Статистическое описание местечка Каховки // ЛРОПиТ. — 1860. — 21 июля, 28 июля, 31 июля; Чирков А. Статистическое описание Никольской каховской ярмарки // ЛРОПиТ. — 1860. — 6 октября 9 октября; Чирков А. Статистическое описание города Алешек // ЛРОПиТ. — 1860. — 4 августа, 14 августа, 18 августа; Чирков А. Майская Алешковская ярмарка // ЛРОПиТ. — 1860. — 21 августа; Чирков А. Местечко Никополь // ЛРОПиТ. — 1860. — 28 августа, 1 сентября, 8 сентября, 25 сентября.

26. Головченко М. Торгово-промышленные очерки днепровского низовья // ЛРОПиТ. — 1860. — 23 октября, 27 октября; Позерн И. Письмо в редакцию // ЛРОПиТ. — 1860. — 11 августа.
27. Мансуров Б. Письмо в редакцию // ЛРОПиТ. — 1860. — 22 сентября, 25 сентября; Архимандрит Порфирий. Взгляд на плавание наших торговых пароходов к берегам Афона // ЛРОПиТ. — 1860. — 13 октября, 16 октября.
28. Савич Н. Несколько вопросов г. Сокальскому по поводу его ответа на ответ (№ 98 Од. В.) // ЛРОПиТ. — 1860. — 18 сентября; Савич Н. Несколько мыслей о мостовых в Одессе // ЛРОПиТ. — 1860. — 2 октября; Савич Н. По поводу статьи г. Сокальского в №110 «Одесского вестника» // ЛРОПиТ. — 1860. — 16 октября.
29. ЛРОПиТ. — 1860. — 18 декабря.
30. В.Ч. Обзорение журналов // ОВ. — 1860. — 25 октября.
31. От редакции // ЛРОПиТ. — 1860. — 3 ноября.

Анотації

***Гончарук Т. Г.* «Листок Русского общества пароходства и торговли» 1860 г.: прогрессивная одесская газета накануне «великой реформы».**

В статье рассматривается газета «Листок Русского общества пароходства и торговли». Анализируется процесс основания и содержание газеты в 1860 г.

***Goncharuk T.* «Листок Русского общества пароходства и торговли» in 1860: the progressive Odessa newspaper on the eve of «great reform».**

The newspaper «Листок Русского общества пароходства и торговли» is investigated in the article. The process of founding of newspaper and her maintenance are analysed in 1860.